

**ВЕРБАЛЬНО-АКЦІОНАЛЬНІ СИМВОЛИ
У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ
АСПЕКТАХ**

Статтю присвячено лінгвокультурологічному аналізу вербально-акціональних символів на фразеологічному матеріалі різних мов. Розглядаються методи дослідження інтерлінгвального та національного у фразеологічних системах, зокрема специфіки фразеологічної символіки.

Ключові слова: лінгвокультурологія, фразеологічна одиниця, концепт, символ, символічні підсистеми, метафоричний принцип.

This article is dealing with the linguacultural analysis of verbal and actional symbols based on the phraseological material of different languages. The attention was paid to the methods of interlingual and nation in phraseological systems, especially to in the phraseological symbolic specification.

Key words: linguacultural, phraseological unit, concept, symbol, symbolical subsystems, metaphorical principle.

Існує багато тлумачень терміна лінгвокультурологія. Лінгвокультурологія – на сьогоднішній день мабуть наймолодше відгалуження етнолінгвістики. У завдання цієї наукової дисципліни входить вивчення й опис взаємин мови і культури, мови та етносу, мови і народного менталітету, вона створена на основі тріади – мова, культура, людська особистість. Однією з найактуальніших тенденцій сучасної лінгвістики є вивчення мовних явищ у їх взаємозв'язку з людським чинником. Тому в рамках фразеології відбувається інтенсивний розвиток лінгвокультурології та етнолінгвістики. Обидва ці напрямки (лінгвокультурологія й етнолінгвістика) прагнуть розкрити схожості та розбіжності проникнення „мови” культури у форми презентації фраземами культурно значимої інформації. Лінгвокультурологія розглядає фраземи як складові елементи фразеологічної картини світу, їх здатність відображати сучасну культурну самосвідомість народу. Як правило, фраземи виражають загальні вірування, переконання носіїв мови. Система символів, закріплених у фразеологічному складі мови, виступає своєрідною „нішею” для кумуляції світобачення і, так чи інакше, зв'язана з матеріальною, соціальною чи духовною культурою даної мовної спільноти, а тому може свідчити про національно-культурний досвід і традиції. Фраземи, які відображають типові уявлення, можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення чи вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступають як мовні експонати культурних знаків.

Такий погляд на завдання лінгвокультурології узгоджується з основним завданням когнітивної лінгвістики – пояснити саме явище мови. У цілому продуктивна для лінгвокультурології методика концептуального аналізу іноді призводить до продукування лінгвістичної неоміфології, що пояснюється некоректністю у виборі матеріалу (переважно одномовного) для лінгвокультурологічного дослідження. Моделювання концептів, здійснюване в межах однієї мови, не може слугувати підставою для висновків про національно-культурну специфічність концепту (символу на вербальному рівні). Проте навіть застосовуючи контрастивний метод, необхідно перевіряти одержані результати за допомогою інших методик. Принцип поєднання лінгвістичних парадигм дає змогу побачити досліджуваний об'єкт у „різному” світлі й використати інформацію, яку

надають підходи від слова (фразеологічної одиниці) як одиниці вербального рівня до концепту як одиниці концептуального рівня і від концепту до слова (фразеологічної одиниці). Важливу проблему лінгвокультурології становить національно-культурна специфіка символів. Під час дослідження символів (їх концептів) і загалом національно-культурної специфіки суб'єкт наукової діяльності повинен відволікатися від стереотипів “рідної” наївної мовної картини світу. Дійсно, у контрастивістиці висновки про асиметрію певних явищ або систем неминуче залежать від вибору пари мов або культур.

Мета роботи полягає у вивченні особливостей функціонування фразеологічної символіки, ролі символів та символічних підсистем у фразеотворенні. Система культурно значимих символів у різних мовах зіставна з переліком культурно значимих символів, проте не тотожна йому. Символи позначають абстрактний концепт на вербальному рівні. Показовим відносно культурної значимості є “Словник символів культури України”, хоча в ньому, на нашу думку, вміщено абсолютно різнопланові за своєю природою як з погляду знаковості, так і за походженням “одиниці”: власне символи (барвінок, віл, вітер...), авторами розглядається символіка прози й поезії, назви народних обрядів (пострижини, обручення...), міфологічні персонажі (Берегиня, Велес...), релігійні концепти (Богородиця, Йордань, Страшний суд...) [6]. Однак, на наш погляд, у цьому словнику дещо прямолінійно поєднуються символи із символізованими концептами, як-от: “Ніж – символ помсти; смерті; жертвовності; сили, духовної снаги; справедливої боротьби; зла, несправедливості; патріотизму; віри, любові до рідної землі” [6]; “Око – символ розуму і духу; символ Сонця; зловорожих сил; краси; світильника для тіла (у християнстві); кохання” [6]. Ю. Аваліані зауважує, що символу властиві більш тонкі і опосередковані асоціативні зв'язки між словесними знаками і тими явищами і поняттями, які можна назвати символічними [1, с. 7]. Загальновідомо, що символізуванню піддаються значимі концепти. У зв'язку з цим доречно пригадати висновки про те, що “основні заповіді російської наївно-мовної етики” є всього-навсього “прописними істинами” [11]. Уже сам перелік гасел опосередковано свідчить про те, що концептосфера й символарій української культури неминуче перетинатимуться, по-перше, із слов'янськими язичницькими уявленнями, по-друге, на формування ієрархії українських морально-етичних цінностей величезний вплив мало Християнство, по-третє, фундаментальний шар символіки складають архетипні символи й символи, властиві європейській культурі. Усе сказане не заперечує національно-культурної специфіки в реалізації тих же архетипів, вербалізації концептів.

Важливою видається здатність символізування: концепту може приписуватися декілька символів на вербальному рівні або слово як одиниця вербального рівня може ставати символом різних концептів. Такі концепти, як, наприклад, гарний, білий, здоровий, позначаються низкою символів, фразеологічні одиниці свідчать про існування репертуару прототипів для певної ознаки та підґрунтям для виникнення вербальних символів (укр. гарна, наче рожа, як калина, як мак городній, як весна; гарна дівка, як маківка; червона, як ягода (калина, рожа); біла, як береза, молоко тощо). Прототип – ментальний зразок (зауважимо: не кращий чи найкращий, а типовий із низки типових), концептуалізована ділянка певної мовної картини світу, регулярно використовувана лінгвоспільнотою для категоризації. Національно-культурна специфіка, дійсно, прозора у фразеологічних одиницях, що постали на основі уявлень, пов'язаних із реаліями іншого, чужого соціуму. Концепти вербалізувалися у термінах, що стосуються специфічних фонових знань. На концептуальному рівні вказані фразеологізми не мають національно-культурної специфіки, бо у кожній із досліджуваних мов знаходимо відповідники (як за значенням, так і за оцінністю, за метафоричними принципами).

Актуальність. Продуктивним, як видається, з погляду визначення національно-культурної специфіки є дослідження метафоричних принципів, за якими вербалізується концепт, прототипних та стереотипних уявлень та відповідно символів на вербальному рівні. Наприклад, концепт Досвід вербалізується в досліджуваних мовах за допомогою

різних прототипів. Смісл 'досвідчена людина' передається за допомогою і декларативних, і процесуальних фреймів певних концептів. Достатньо поширеною є саме модель атрибут + символ людини: укр. стріляний горобець (вовк); старий лис; битий жак, бита голова; – рос. стреляный воробей; Найчастіше як атрибути використовуються старий та стріляний (битий, тертий...), останні підпорядковуються метафорі, через яку вербалізується концепт Досвід. За моделлю старий + символ вербалізується не лише концепт Досвід, але й Вік, де старий вживається у "прямому" значенні, таким фразеологізмам притаманні негативна модальність і оцінка.

Символом хитрості у багатьох культурах є лис, цьому сприяла і біблійна символіка, і фольклор, і літературна традиція (укр. старий лис; стара лисиця; – рос. Лиса Патрикеевна). Символічність лиса зберігається у різноманітних текстах, але лис не єдиний знак, який використовується для позначення концепту Хитрість. Типовим є приписування атрибута хитрий чорту, дияволу і т. ін.: укр. дурний як ворона, а хитрий як чорт. З концептом Хитрість пов'язана низка факультативних знаків: рос. гусь лапчатый – укр. хитрий як Панасова гуска). Знак гусак є факультативним знаком вказаного концепту. Однак можливий ще один напрямок дослідження фразеологічних символів через "фразеологічний образ" компонента, який є науковим конструктом, використовуваним для потреб лінгвістичного аналізу, представлення прототипних та стереотипних уявлень соціуму. Фразеологічний рівень мови найбільш яскраво виявляє специфіку мовної картини світу і підтверджує факт взаємовпливу мови і культури. Особливо рельєфно ця мовна сторона вимальовується при лінгвокультурологічному аналізі фразем. Фразеологізми будь-якої мови передають риси національного характеру, способу життя, суспільний устрій народу, його культуру, світосприйняття, вони відображають ідеологію епохи, як світло ранку відбивається в краплі роси.

До складу фразем часто входять слова, які відображають національну специфіку. Внутрішня форма фразеологізмів також несе етнологічну інформацію. Аналізуючи фраземи з погляду їх внутрішніх форм, можна визначити особливості відображення в ідіоматиці етнокультурних пріоритетів, звичаїв, прихованих психологічних, моральних установок культурної спільноти. Досліджуючи внутрішні форми фразем будь-якої мови, мимовільно потрапляєш у духовний світ народу і в народну міфологію. Цікаво, що фразеологія передається з покоління в покоління без змін, чого не можна сказати ні про який інший рівень мови. Дійсно, фраземи – це „код культури”: часто в ньому зашифрований цілий сюжет. Разом з тим фразема компактна, економна [7].

Розгляньмо, наприклад, український фразеологічний символ тополі. Тополя – це символ жінки, який функціонує в українській ліриці, обрядових піснях, де символізує жінку, її самотність. У російській ліриці тополь є одним із опоетизованих дерев, проте відмінності вживання російського та українського символічних значень зумовлюються, насамперед, відмінністю граматичного роду слів. В українській фразеологічній системі – це також символ самотності. Наприклад: одинока як тополя 'самотня жінка' – пор. рос. одинок остался, как былинка в поле; бесприютная головушка; одинокий, как кукушка 'овдовевший человек' ведущий уединенный образ жизни'; как кочка в поле 'одинокий'. Крім того, актуалізуються уявлення про дерево: укр. високий, як тополя, а дурний, як квасоля; дівка – як тополя; високий, як тополя 'висока і худа людина' – пор. рос. коломенская верста.

Висновки. Специфіка фразеологічної символіки полягає в тому, що вона відзначається системністю, організована за принципом ієрархії, асиметрична щодо інших символічних підсистем у межах певної лінгвокультури. Символу, зокрема у фразеології, притаманна полісемічність, існування якої зумовлюється актуалізацією у свідомості мовців тих чи інших символічних кодів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авалиани Ю.Ю. К сопоставительной стилистике ФЕ (на материале образно-символических заголовков художественных произведений) / Ю.Ю. Авалиани // Вопросы фразеологии романских и германских языков. – Самарканд, 1981. – С. 4–12.
2. Алефиренко Н.Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла / Н.Ф. Алефиренко. – Астрахань: Изд-во Астраханского гос. педагогического ун-та, 2000. – 220 с.
3. Вальденфельс Б. Своя культура и чужая культура. Парадокс науки о “Чужом” / Б. Вальденфельс // Логос. – 1995. – № 6. – С. 77–94.
4. Демський М. Українські фраземи і особливості їх творення / М. Демський – Львів: Просвіта, 1994. – 62 с.
5. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С.А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис із мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2004. – № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81–92.
6. Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. Кононенко // Мовознавство. – 1991. – N 6. – С. 30–36.
7. Кононенко В.І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
8. Стрілець Н.Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах. Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2002. – 182с.
9. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С.13–24.
10. Черданцева Т.З. Метафора и символ во ФЕ / Т.З. Черданцева // Метафора в языке и в тексте. – М.: Наука, 1988. – С.78–92.
11. Швейцер А.Д. Теория перевода и устный перевод: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 362 с.